

تحلیل محتوایی حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه‌های پنج ساله توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران

نسیم‌السادات محبوبی شریعت پناهی*

عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری**، محمد فرجیها***، لیلا فلاحتی****

چکیده

امروزه پارادایم توسعه پایدار با رویکرد نوین در حقوق شهروندی، تلاش دارد حقوق همه جانبه انسان‌ها به‌ویژه زنان را در اولویت قرار دهد. مفهوم شهروندی در حقوق به افرادی اطلاق می‌شود که تابعیت و اقامت کشوری را دارا باشند و به تبع آن از حقوق و مزایایی برخوردار شوند که در قوانین آن کشور به رسمیت شناخته شده‌است. در این راستا پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که جمهوری اسلامی ایران در برنامه خود به چه میزان به حقوق شهروندی اجتماعی زنان توجه کرده‌است؟ برای پاسخ به این پرسش، مقاله حاضر با استفاده از روش توصیفی و به شیوه تحلیل محتوای کمی با نگاهی نظام‌مند و همه‌جانبه به بررسی حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه‌های شش‌گانه توسعه جمهوری اسلامی ایران پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که در نظام برنامه‌ریزی کشور به مقوله شهروندی اجتماعی زنان در برنامه‌ها هر چند به صورت اندک توجه شده‌است اما این

* دانشجوی دکتری مطالعات زنان، دانشگاه تربیت مدرس (نویسنده مسئول)، nassimasharyat@gmail.com

** استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، eftekhaa@modares.ac.ir

*** دانشیار گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران،

mohammadfarajih@ gmail.com

**** استادیار گروه مطالعات زنان، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، تهران، falahati@iscs.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۰/۱۰، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۲/۱۴

توجه از برنامه اول تا ششم به لحاظ فراوانی اهداف و سیاست‌ها از یک روند تکاملی برخوردار است، این درحالی است که این برنامه‌ها از کاستی‌های ساختاری در برنامه‌ریزی یک‌پارچه برای تمامی ابعاد حقوق اجتماعی شهروندی زنان برخوردار است. همچنین ابعاد اقتصادی و رفاهی بیش از ابعاد اجتماعی (آموزش، بهداشت و مشارکت) شهروندی اجتماعی زنان مدنظر برنامه‌ریزان بوده است.

کلیدواژه‌ها: حقوق شهروندی اجتماعی، برنامه‌های توسعه، زنان، ایران.

۱. مقدمه

در تعریف حق آماده است: حق عبارت است از قدرت، امتیاز، سلطه یا خواسته‌ای پیوسته و جدانشدنی که قانون برای یک شخص می‌شناسد. در این راستا حقوق هر کشوری برای شخص حقیقی یا حقوقی در برابر دیگران امتیازی قائل است. این امتیاز که برای حفظ منافع اشخاص در جامعه از سوی قانون داده می‌شود «حق» نام دارد و جمع آن «حقوق» است (محسنی، ۱۳۸۹: ۱۲۰).

سازمان برنامه اسکان بشر سازمان ملل (UNHABITAT)، شهروندی را حقیرای تمام افرادی تعریف می‌کند که در یک شهر زندگی می‌کنند (۲۰۱۶). یونسکو (UNESCO) مفهوم شهروندی را یک مفهوم چندوجهی می‌داند که با رشد فزاینده هم-وابستگی (Interdependency) و روابط میان کشورها در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی در ارتباط مستقیم است؛ روابطی که لاجرم در عرصه تجارت بین‌المللی، مهاجرت، ارتباطات و نظایر آن پیش می‌آید (۲۰۱۴).

در این چارچوب، از شهروندی هم تعاریف زیادی شده است با این حال، در بیشتر منابع مباحث شهروندی، تعریف آن به تی.اچ. مارشال (T.H.Marshall) در سال ۱۹۴۹ نسبت داده می‌شود. بر این اساس، مارشال توسعه شهروندی را به سه مرحله تقسیم می‌کند؛ شهروندی مدنی که مربوط به آزادی فردی و حقوق مالکیت است که از قرن ۱۸ با توسعه سیستم قضایی در بریتانیا شکل گرفته است. شهروندی سیاسی که با حق رای ارتباط دارد و از قرن ۱۹ به وجود آمده است. شهروندی اجتماعی که با رفاه اقتصادی و اجتماعی ارتباط دارد از قرن ۱۹ با شکل‌گیری سیستم آموزشی و توسعه دولت رفاه به وجود آمده است (اکتر، ۲۰۱۵: ۵۰۳).

واکاوی ادبیات، حاکی از آن است که مارشال گسترش حقوق شهروندی اجتماعی را به‌عنوان یک فرایند تلقی می‌کند که نه تنها در مقابله با طبقات بلکه در راستای گسترش حقوق مدنی و سیاسی باشد. این فرایند جهت اصلاح الگوی نابرابری اجتماعی در نظام سرمایه‌داری بود که از طریق گسترش خدمات اجتماعی به‌دست آمد (اکتر، ۲۰۱۵: ۵۰۳). از نظر وی "شهروندی اجتماعی" را می‌توان مجموعه‌ای از حق دسترسی به رفاه اقتصادی، امنیت اجتماعی و یک زندگی مناسب با توجه به استانداردهای غالب در جامعه تعریف کرد (مکلین و گراسمن، ۲۰۰۹: ۲۳۶).

از این منظر مفهوم شهروندی اجتماعی اگرچه در بردارنده ایجاد ظرفیت برای مشارکت زنان در فعالیت‌های اجتماعی است اما اعتقاد بر این است که این نظریه برای مردان طبقه متوسط سفیدپوست نوشته شده و تحول حقوق شهروندی مردان بوده که در این مسیر منجر به آن شده است که زنان در نظر و عمل نادیده گرفته شده‌اند (پاسکال، ۱۹۸۶: ۹).

از این رو مطالبه‌گران حقوق زنان نه تنها نظریه پردازان بلکه سیاست‌گذاران را نیز متهم به نادیده‌انگاری شهروندی اجتماعی زنان کرده، چرا که شهروندی اجتماعی را مبتنی بر حقوق اجتماعی مردان تعریف کرده و از توجه به زنان بازمانده‌اند. یکی از عرصه‌های مورد انتقاد فمینیست‌ها در این مورد، عرصه سیاست‌گذاری در حوزه قوانین داخلی است. در این چارچوب، مقاله حاضر در پی پاسخ به این پرسش اساسی است که نگاه نظام‌مند و همه‌جانبه به حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه‌های شش ساله توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران که براساس قانون اساسی تدوین شده‌اند به چه میزان بوده است؟

۲. چارچوب نظری

برابر ادبیات موجود، حق شهروندی با رکن «تابعیت» پیوند دارد. زیرا، شهروند تبعه یک کشور محسوب می‌شود، در حالی که حقوق و وظایفی نیز برعهده دارد. به‌عبارت دیگر، شهروندی وضعیت یک تبعه دارای حقوق و تکالیف را گویند که ایده بنیادی آن نیز حق تعیین سرنوشت و فعال نمودن شهروندان است که این هدف از رهگذر مشارکت تحقق می‌یابد. درک مفهوم واقعی شهروندی و آشنایی با حقوق و تکالیفی که این مفهوم بر فرد بار می‌کند برای همه افراد جامعه از اهمیتی محوری برخوردار است. این حقوق شامل سه بخش می‌شود (پیری و قاسمی، ۱۳۸۸: ۲۰۷-۲۰۸): الف- حقوق شهروند بر دولت؛ ب- حقوق

دولت بر شهروند؛ ج- حقوق متقابل شهروندی (افتخاری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۹۳).
در این راستا، رویکردهای مبتنی بر حقوق شهروندی اجتماعی زنان را می‌توان بر دو انگاره کلاسیک و نوین حقوق شهروندی در چارچوب توسعه پایدار مطرح کرد:

۱.۲ رویکرد حذفی متفاوت (رویکرد توسعه کلاسیک)

واکاوی‌ها نشان می‌دهد که رویکرد حذفی متفاوت، بر خوردهای مختلفی را با شهروندان گوناگون به کار می‌گیرد. شهروندان براساس این رویکرد می‌توانند به برخی از حوزه‌ها و قلمروهای اجتماعی دسترسی داشته باشند و یا با اکثریت قلمروهای اجتماعی منطبق و هماهنگ باشند در حالی که از حق برخورداری از سایر قلمروها و مزایا محروم هستند. بدین معنا که به ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و کالبدی/زیست‌محیطی به‌طور هم‌زمان و هم‌وزن توجه نمی‌شود. این رویکرد شهروندی در مورد جوامعی نیز مصداق دارد که شهروندان طبقه‌بندی شده و به درجه‌ها و دسته‌های گوناگون تقسیم می‌شوند. به موجب این رویکرد برخی شهروندان (مردان) از مزایای بسیاری برخوردارند، برخی دیگر نیز (زنان) از بسیاری از مزایا و امکانات اجتماعی، محروم هستند. مکانیزم حذف می‌تواند از طریق راه‌کارهای قانونی و یا از طریق اقدامات و فعالیت‌های غیررسمی صورت پذیرد (محسنی، ۱۳۸۹: ۱۳۳-۱۳۴). به سخن دیگر اصول، رویکرد حذفی متفاوت نشان می‌دهد که چگونه جامعه در راستای حذف افراد مشخص حرکت می‌کند و حقوق گسترده‌ای را برای سایر افراد جامعه به واسطه دارا بودن پاره‌ای از ویژگی‌ها و خصوصیات فراهم می‌سازد (همان، ۱۳۴).

۲.۲ رویکرد نظام‌مند و همه‌جانبه (رویکرد توسعه نوین)

رویکرد نوین حقوق شهروندی (رویکرد نظام‌مند و همه‌جانبه) تلاش دارد به موازات نهادینه کردن حقوق همه‌جانبه انسان‌ها و مکان‌ها، حقوق گروه‌های هدف (زنان، کودکان، فقرا و مانند آن) را نیز در اولویت قرار دهند (افتخاری، ۱۳۹۲). در رویکرد نظام‌مند مردم به‌عنوان بازیگران کلیدی توسعه خودشان هستند و این‌که حاملان حق وظیفه‌ای مطابق با قابلیت حقوق‌دانان جهت شناسایی و اجرای حقوق آن‌ها دارند (بلانش-کوهن و بدو، ۲۰۱۴: ۷۵، به نقل از افتخاری و همکاران، ۱۳۹۵). این نظریه شش اصل اساسی را برای راهنمایی درک

حقوق مشخص می‌کند که عبارتند از: فراگیر و محروم‌نشدنی، تقسیم‌ناپذیر بودن، هم‌بستگی و رابطه متقابل، برابری و عدم‌انفصال، مشارکت و شمولیت و پاسخ‌گویی و قاعده قانون (همان، ۷۵-۷۶). در تشریح این نظریه مبتنی بر حقوق (نظریه نظام‌مند و همه‌جانبه)، تمرکز روی تغییر وضع و کیفیت خدمات، شمولیت و پایداری است (همان، ۷۶).

در این راستا، در پروژه اهداف توسعه هزاره (The Millennium Development Goals (MDGs))، موضوع عدالت جنسیتی در اهداف توسعه به‌عنوان موضوعی بحرانی مطرح شد و دستیابی به اهداف توسعه هزاره در ارتباط بسیار نزدیکی با عدالت جنسیتی مد نظر قرار گرفت. در این راستا ۷ اولویت استراتژیک برای آرمان سوم (ارتقای برابری جنسیتی و توانمندسازی زنان) از هشت آرمان پروژه توسعه هزاره در سطح بین‌المللی تا سال ۲۰۱۵ ارائه شده است که الزامات ابتدایی و پایه‌ای برای توانمند کردن زنان را بیان می‌کند که بیشتر این استراتژی‌ها با توجه به تعریف حقوق اجتماعی شهروندی با رویکردی مبتنی بر حقوق شهروندی اجتماعی زنان تدوین شده است. این استراتژی‌ها عبارتند از:

۱. افزایش فرصت تحصیلات بالاتر از ابتدایی برای دختران و حذف فاصله بین زنان و مردان در تمام سطوح و توجه به تحصیلات ابتدایی و فراهم کردن زمینه برای همگان؛
۲. تضمین سلامتی و حقوق جنسیتی؛
۳. سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌هایی که فقر زنان و دختران را کاهش می‌دهد؛
۴. تضمین مالکیت برای زنان و حقوق وراثت؛
۵. کاهش تبعیض در فعالیتهای بازار با کاهش اتکای زنان به مشاغل غیررسمی و از بین بردن فاصله‌های جنسیتی در درآمد ...؛
۶. افزایش حضور زنان در فعالیتهای سیاسی؛
۷. مبارزه با آزار و اذیت علیه زنان (بارتون، ۲۰۰۵: ۱۴).

در حقیقت، اهداف توسعه هزاره در بزرگترین گردهمایی سران دولت‌ها در سپتامبر سال ۲۰۰۰ در مقر سازمان ملل متحد، در نیویورک به تصویب کلیه کشورهای جهان از جمله ایران رسید. این اهداف شامل ۸ هدف کلی (آرمان) ۱۸ هدف جزئی و ۴۸ شاخص را در بر می‌گیرد که بر اساس تفاهمات انجام شده در این نشست، مقرر شده است تا کشورهای امضاء کننده این سند، طی یک دوره ۲۵ ساله یعنی از سال ۱۹۹۰ (به عنوان سال پایه) تا سال ۲۰۱۵ به آن‌ها دست پیدا کنند. این اهداف کشورها را مکلف نموده است تا فعالیتهای خود را در زمینه مبارزه با فقر، گرسنگی فراگیری، نابرابری جنسیتی، تخریب

محیط زیست، ارتقای آموزش و باسوادی، تامین مراقبت‌های بهداشتی و آب سالم و بهداشتی متمرکز نمایند. از بین ۸ آرمان مزبور مسئولیت‌مقدماتی برای دستیابی به ۷ آرمان توسعه هزاره با خود کشورهای در حال توسعه و فقیر است. آرمان هشتم وظیفه کشورهای توسعه یافته و ثروتمند است که متعهد شده‌اند تا به کشورهای در حال توسعه و فقیر برای پیشبرد این اهداف به صورت بالعوض کمک کنند (آرمان‌ها و اهداف توسعه هزاره، ۱۳۸۴). تحقق اهداف توسعه هزاره مستلزم این است که کشورها در حوزه‌های اصلی از قبیل شیوه حکمرانی، بهداشت، آموزش، زیرساخت‌ها و دسترسی به بازارهای جهانی و حفاظت از محیط زیست به حداقل‌هایی دست یابند. در غیر این صورت چنانچه کشوری نتواند خود را به این حداقل‌ها که در قالب اهداف توسعه هزاره تعریف شده است برساند، در دام فقر و تخریب فزاینده محیط زیست گرفتار می‌شوند که امکان‌هایی از این چالش اساسی برای آن‌ها میسر نبوده و شاهد تخریب فزاینده محیط زیست، عدم دسترسی به بازارهای بین‌المللی آسیب‌پذیری در برابر بلایای طبیعی، تنش‌های اجتماعی و ... خواهند بود.

براین اساس، هدف این نوشتار بررسی استراتژی‌های مربوط به آرمان سوم از پروژه اهداف توسعه هزاره، کنوانسیون بین‌المللی رفع کلیه اشکال تبعیض علیه زنان، میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی و میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی با حقوق اجتماعی شهروندی زنان در برنامه‌های شش ساله توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران است. این امر به دلیل آن است که از میان اسناد بین‌المللی این چهار سند به طور مشخص به ابعاد شهروندی پرداخته‌اند، از پذیرش و یا الحاق اغلب کشورها برخوردارند و بر اساس مبانی برابری فرصت‌ها برای تمامی افراد اعم از زن و مرد تدوین شده‌اند.

در این پژوهش ابعاد حقوق شهروندی اجتماعی زنان را براساس رویکرد توسعه نوین (رویکرد نظام‌مند و همه‌جانبه) به شرح جدول طبقه‌بندی کرد.

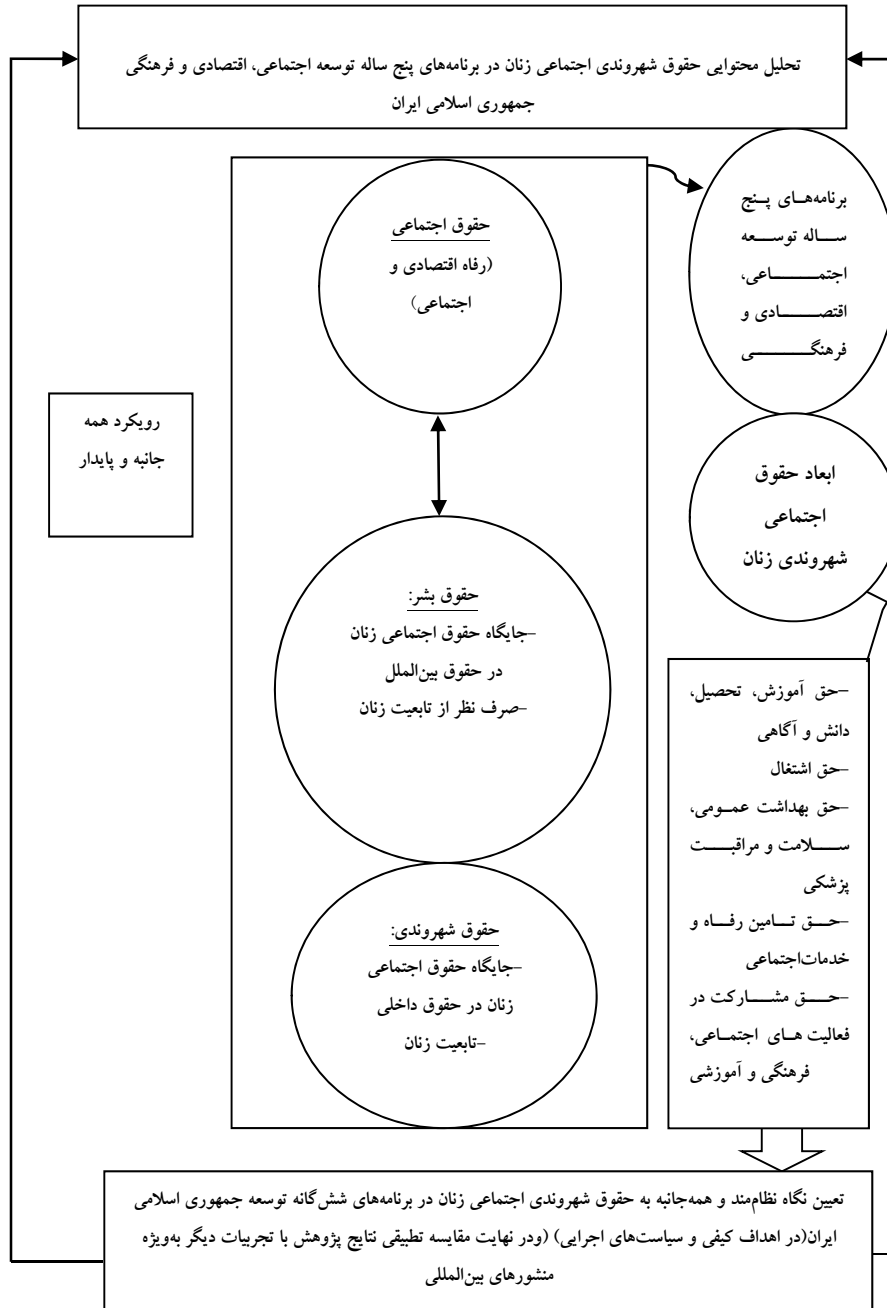
جدول ۱. ابعاد حقوق شهروندی اجتماعی بر مبنای رویکرد نوین توسعه

مهم‌ترین نماگرها
حق برخورداری از حداقل رفاه و امنیت تا حق سهم شدن در تمامی میراث اجتماعی و زندگی کردن مطابق با استانداردهای رایج و غالب در جامعه به شیوه موجودی متمدن (نوروزی و گل‌پرور، ۱۳۹۰: ۱۸۱). حق برخورداری از رفاه و خدمات اجتماعی، اشتغال، آموزش، امنیت و تأمین اجتماعی (مارشال، ۱۹۹۶)، حق تشکیل اتحادیه‌ها و سندیکاهای صنفی و عضویت در آن‌ها، حق داشتن بیمه‌های اجتماعی و خدمات اجتماعی، حق مشارکت در فعالیت‌های مختلف (فرهنگی و مانند آن) با در نظر

گرفتن شرایط یکسان، حق تحصیل و کارآموزی حرفه‌ای، حق استفاده از بهداشت عمومی، مراقبت های پزشکی (ماده ۵ کنوانسیون بین‌المللی، محسنی، ۱۳۸۹: ۱۲۷)، حق برخورداری از دانش و آگاهی (پورعزت و همکاران، ۱۳۸۶: ۱۵۰-۱۵۱)، حق برابری جنسیت (شورای توسعه بین‌المللی استرالیا، ۲۰۱۰: ۵-۱)، حقوق ارتباطی (معمد نژاد و معظمی گودرزی، ۱۳۸۹: ۱۴)، حق برخورداری از تغذیه و کالاهای اساسی، حق برخورداری از مراقبت‌های بهداشتی، حق برخورداری از آموزش و پرورش (رضایی قلعه و میلانی بناب، ۱۳۸۵: ۱۲۶)، حق برخورداری از خدمات اجتماعی، بهداشتی، آموزشی، تامین و رفاه اجتماعی (موسوی، ۱۳۸۰: ۶۷)، حق دادخواهی (خوت، ۲۰۱۲: ۱۸)، طیف وسیعی از حقوق مربوط به رفاه و امنیت اقتصادی و حق زندگی طبق استانداردهای رایج زندگی در یک جامعه را شامل می‌شود (اولیور و هیرت، ۱۹۹۴: ۲۰)، برابری همه در برابر قانون، احترام به آبرو و حیثیت افراد و عام‌گرایی در توزیع منابع (عظیمی و شایسته‌مجد، ۱۳۸۸: ۱۰۱)، طیف وسیعی از انواع رفاه: رفاه در ازای کار، رفاه مختلط، هیچ حقی بدون مسئولیت، مشارکت اجتماعی، خودبستگی و رفاه مثبت (تیلور-گی، ۲۰۰۹ و اورس و همکاران، ۲۰۱۳)، حقوق مادی افراد در مورد دسترسی به درآمد و اشتغال، خدمات بهداشتی و محل اقامت (روح، ۲۰۰۲)، آموزش، بیمه اجتماعی، خدمات اجتماعی و برابری فرصت‌ها (نوری و مسیب‌نیافخی، ۱۳۹۶: ۷۹).

منبع: یافته‌های پژوهش

با بررسی پیشینه پژوهش، اسنادی را که به تعریف شهروندی اجتماعی پرداختند مورد بررسی قرار داده و تعاریف ارائه شده از شهروندی اجتماعی را که ابعاد این شهروندی را مشخص می‌کرد مورد تحلیل کمی قرار دادیم. بدین ترتیب که ابعاد مختلف مطرح شده را براساس موضوع در ۵ گروه طبقه‌بندی کردیم و سایر در این راستا براساس جدول ابیشتین نماگرهای (از کل ۶۹ نماگر) ابعاد حقوق شهروندی اجتماعی زنان از نظر فراوانی و درصد فراوانی به ترتیب عبارت است در این راستا براساس جدول ۱ بیشترین نماگرهای (از کل ۶۹ نماگر) ابعاد حقوق شهروندی اجتماعی زنان از نظر فراوانی به ترتیب عبارت است از تامین رفاه و خدمات اجتماعی (۱۲ برابر با ۱۷.۳ درصد)، بهداشت و مراقبت پزشکی (۶ برابر با ۶.۶۹ درصد)، آموزش و دانش و آگاهی (۵ برابر ۷.۲۴ درصد)، اشتغال (۳ برابر با ۴.۳۴ درصد) و حق مشارکت در فعالیت‌های مختلف (۳ برابر با ۴.۳۴ درصد) است. لازم به ذکر است سایر نماگرها با فراوانی ۲ (۲.۸۹ درصد) و ۱ (۱.۴۴ درصد) بوده که به همین دلیل از شاخص‌های حقوق اجتماعی شهروندی در این مقاله حذف شده‌اند. حال باتوجه به مبانی نظری تحقیق و متناسب با پرسش، ابعاد و متغیرهای تحقیق، مدل مفهومی پژوهش به صورت شکل ۱ است.

شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق منبع یافته‌های پژوهش

بر اساس مدل فوق، حقوق شهروندی خود بخشی از حقوق بشر است و تفاوت این دو در تابعیت و جایگاه حقوق اجتماعی زنان در داخل کشور و یا در عرصه بین‌المللی است. توجه همزمان حقوق شهروندی در ایران و حقوق بشر به حقوق شهروندی اجتماعی زنان همان رویکرد نظام‌مند و همه‌جانبه‌ای است که در رویکرد توسعه‌نویین مطرح شده است. بنابراین ابعاد حقوق شهروندی اجتماعی زنان در دو گروه اسناد بین‌المللی که نماینده حقوق بشر هستند و برنامه‌های توسعه پنج‌ساله کشور مورد تحلیل قرار می‌گیرند. حاصل این تحلیل تعیین چگونگی نگاه نظام‌مند جمهوری اسلامی ایران در قالب برنامه‌های پنج‌ساله توسعه کشور است.

۳. روش پژوهش

برای پاسخ به پرسش مقاله از روش اسنادی و شیوه تحلیل محتوای کمی استفاده شد. مک نیل (۱۳۷۸) برماهیت آماری بودن این شیوه تاکید میکند و معتقد است تحلیل محتوا به روش تحلیل مفاداسنادی یادگیر مواد اطلاق میشود که در قداماول قابلیت بررسی آماری را ندارند، اما به این شیوه می‌توان آنها را آماده مقایسه‌های آماری ساخت. در تحلیل محتوای کمی، بیشتر به ظاهر متن و شمارش کلمات یا جملات خاصی اکتفا می‌کنند. در تحلیل محتوای کمی یکی از راه‌های بدست آوردن داده شمردن کلمات و واژگان کلیدی است که در این پژوهش از این روش استفاده شده است. متغیرهای حقوق شهروندی اجتماعی زنان ابتدا از طریق اسناد داخلی و خارجی مورد شناسایی قرار گرفت، سپس فراوانی نماگرهای موجود در اسناد که مورد بررسی قرار گرفت و سپس ۵ نماگر براساس فراوانی به‌عنوان شاخص‌های حقوق شهروندی اجتماعی زنان انتخاب شدند. برای شاخص‌های اصلی، شاخص‌های فرعی تعریف شد (جدول ۲) و سپس براساس این شاخص‌ها، واحد تحلیل پژوهش، یعنی کلمات انتخاب شد، در اسناد شش برنامه مورد جستجو قرار گرفت و سرانجام با آمار توصیفی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند.

جدول ۲. گویه‌های حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه‌های شش‌گانه توسعه کشور

شاخص‌های اصلی حقوق شهروندی اجتماعی	شاخص‌های فرعی حقوق شهروندی اجتماعی
آموزش، تحصیل، دانش و آگاهی	برخورداری از دانش و آگاهی کافی، برخورداری از تحصیل، حق برخورداری از آموزش و پرورش با کیفیت (مدرسه، و مانند آن)، دسترسی به فرصت‌های آموزشی رایگان در تمامی سطوح آموزشی از ابتدایی تا آموزش عالی، دسترسی به فرصت‌های ارتقای مهارت‌های فردی و اجتماعی برای زنان.
اشتغال	انتخاب شغل، دسترسی به فرصت‌های شغلی برابر، بهره‌مندی از ارتقا شغلی، حمایت در برابر بیکاری، دریافت دستمزد مساوی و پاداش منصفانه، برخورداری از اشتغال پایدار، بهره‌مندی از تبعیض مثبت در شرایط مبتنی بر ویژگی‌های جنسیتی زنان مانند دوران بارداری و زایمان، برخورداری از درآمد مکفی.
بهداشت عمومی، سلامت و مراقبت پزشکی	استفاده از بیمه خدمات درمانی، استفاده از بهداشت عمومی مناسب، دسترسی به پزشک و مراکز پزشکی.
تامین رفاه و خدمات اجتماعی	دسترسی به امکانات رفاهی و ورزشی.
مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و آموزشی	فرصت فعالیت و عضویت در انجمن‌ها و کانون‌ها و در همه حوزه‌های اجتماعی، فرهنگی و آموزشی.

منبع یافته‌های پژوهش

۴. یافته‌های پژوهش

۱.۴ حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه اول توسعه کشور

(۱۳۶۸-۱۳۷۳)

برابر یافته‌ها موضوعی که در برنامه اول به زنان مرتبط است، «سیاست تنظیم خانواده و کنترل رشد جمعیت» است و براین اساس مباحثی زیرمجموعه بحث کنترل موایلد مورد توجه قرار گرفته است. بالابردن سطح سواد افراد جامعه به‌ویژه ضریب پوشش تحصیلی دختران با قید «لازم‌التعلیم بودن» آموزش آمادگی دفاعی در مدارس دخترانه و پسرانه و در بعد سلامت، کاهش مرگ‌ومیر مادران و کودکان باتوجه به هدف و تصویر کلان برنامه یعنی جمعیت مطرح شده است. در این برنامه رفاه و خدمات اجتماعی و اشتغال زنان مورد توجه برنامه‌ریزان قرار نگرفته است.

جدول ۳. حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه اول توسعه کشور (۱۳۶۸-۱۳۷۳)

متغیرها	اهداف کیفی	سیاست‌های اجرایی	
		عنوان فصل و شماره ماده قانونی/تصره‌ها	راه کارهای اجرایی
آموزش	گسترش کمی و ارتقاء کیفی فرهنگ عمومی	ج-تصویر کلان برنامه ۱-جمعیت	۱-۱-خطوط کلی سیاست تحدید موالید کشور: اعتلاء موقعیت زنان از طریق تعمیم آموزش و افزایش زمینه‌های مشارکت زنان در امور اقتصادی-اجتماعی جامعه و خانواده.
	گسترش کمی و ارتقاء کیفی فرهنگ عمومی	ج-تصویر کلان برنامه ۱-جمعیت	بالا بردن سطح سواد و دانش عمومی افراد جامعه و به خصوص افزایش ضریب پوشش تحصیلی دختران لازم‌التعلیم.
	گسترش کمی و ارتقاء کیفی فرهنگ عمومی	ب-خط‌مشی‌ها	۱-۳-تأکید و تقویت آموزش آمادگی دفاعی در مدارس پسرانه و دخترانه.
اشتغال	گسترش کمی و ارتقاء کیفی فرهنگ عمومی	الف)هدف کلی	۳-گسترش کمی و ارتقاء کیفی فرهنگ عمومی، تعلیم و تربیت و علوم و فنون در جامعه با توجه خاص نسبت به نسل جوان از طریق: ۱۸-مشارکت بیشتر زنان در امور اجتماعی، فرهنگی، آموزشی و اقتصادی با حفظ شئون خانواده و ارزش‌های متعالی شخصیت اسلامی زن.
بهداشت	گسترش کمی و ارتقاء کیفی فرهنگ عمومی	ج-تصویر کلان برنامه ۱-۱-جمعیت	ارتقاء سطح سلامت افراد جامعه و کاهش مرگ و میر مادران و کودکان.
مشارکت	گسترش کمی و ارتقاء کیفی فرهنگ عمومی	الف)هدف کلی	۳-گسترش کمی و ارتقاء کیفی فرهنگ عمومی، تعلیم و تربیت و علوم و فنون در جامعه با توجه خاص نسبت به نسل جوان از طریق: ۱۸-مشارکت بیشتر زنان در امور اجتماعی، فرهنگی، آموزشی و اقتصادی با حفظ شئون خانواده و ارزش‌های متعالی شخصیت اسلامی زن.
	گسترش کمی و ارتقاء کیفی فرهنگ عمومی	ج-تصویر کلان برنامه ۱-جمعیت	۱-۱-خطوط کلی سیاست تحدید موالید کشور: اعتلاء موقعیت زنان از طریق تعمیم آموزش و افزایش زمینه‌های مشارکت زنان در امور اقتصادی-اجتماعی جامعه و خانواده.

منبع یافته‌های پژوهش

۲.۴ حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه دوم توسعه کشور (۱۳۷۴-۱۳۷۸)

در برنامه دوم توسعه به مسائلی مانند افزایش سطح سواد عمومی زنان، ارتقای سلامت آنان توجه شد که در مجموعه حقوق اجتماعی زنان قرار می‌گیرند. در این برنامه تعمیم، گسترش و بهبود نظام تأمین اجتماعی در جهت پرداخت مستمری به اقشار نیازمند، زنان و کودکان بی‌سرپرست و همچنین توسعه بیمه‌های اجتماعی در جهت قرار دادن همه اقشار مردم تحت پوشش بیمه خدمات درمانی مورد توجه قرار گرفت که با توجه به عام بودن آن می‌توان گفت این خط مشی بیمه‌ی زنان را نیز دربرمی‌گیرد. افزون‌براین، در این برنامه توجه به نهادسازی با ایجاد دفتر امور زنان ریاست جمهوری مطرح شدند. اما حق آموزش و اشتغال زنان از نظر برنامه‌ریزان دور ماند.

جدول ۴. حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه دوم توسعه کشور (۱۳۷۴-۱۳۷۸)

سیاست‌های اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی/بصره‌ها	اهداف کیفی	متغیرها
			راه‌کارهای اجرایی
۵-تعمیم، گسترش و بهبود نظام تأمین اجتماعی به‌وسیله تأمین منابع از محل بودجه عمومی به‌منظور پرداخت مستمری به اقشار نیازمند، زنان و کودکان بی‌سرپرست و معلولین توسعه بیمه‌های اجتماعی و قرار دادن همه اقشار مردم تحت پوشش بیمه خدمات درمانی تا آخر برنامه دوم و پرداخت سهم سرانه دولت مطابق ضوابط قانون بیمه خدمات درمانی.	بخش دوم خط‌مشی‌های اساسی	گسترش و بهبود نظام تأمین اجتماعی	بهداشت
۵-تعمیم، گسترش و بهبود نظام تأمین اجتماعی به‌وسیله تأمین منابع از محل بودجه عمومی به‌منظور پرداخت مستمری به اقشار نیازمند، زنان و کودکان بی‌سرپرست و معلولین توسعه بیمه‌های اجتماعی و قرار دادن همه اقشار مردم تحت پوشش بیمه خدمات درمانی تا آخر برنامه دوم و پرداخت سهم سرانه دولت مطابق ضوابط قانون بیمه خدمات درمانی.	بخش دوم خط‌مشی‌های اساسی	گسترش و بهبود نظام تأمین اجتماعی	تأمین رفاه و خدمات اجتماعی
۲- رشد فضائل براساس اخلاق اسلامی و ارتقاء کمی و کیفی فرهنگ عمومی جامعه از طریق: ۱۲-توجه ویژه در برنامه‌ریزی‌ها و اختصاص امکانات به مسائل تربیت‌بدنی و پرکردن اوقات فراغت بانوان.	بخش دوم خط‌مشی‌های اساسی	ارتقا کمی و کیفی فرهنگ عمومی	
۲- رشد فضائل براساس اخلاق اسلامی و ارتقاء کمی و کیفی فرهنگ عمومی جامعه از طریق: ۱۳-مشارکت بیشتر زنان و بانوان در امور اجتماعی، فرهنگی، آموزشی و اقتصادی با حفظ شئون خانواده و ارزش‌های متعالی شخصیت اسلامی زن.	بخش دوم خط‌مشی‌های اساسی	ارتقا کمی و کیفی فرهنگ عمومی	مشارکت

(منبع یافته‌های پژوهش)

۳.۴ حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه سوم توسعه کشور (۱۳۸۰-۱۳۸۴)

براساس واکاوی‌ها، برنامه سوم توسعه با نگرش مثبت برنامه‌ریز نسبت به مشارکت بیشتر زنان در صحنه‌های اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی همراه بود، لذا در مقایسه با دو برنامه قبل، اولین برنامه‌ای است که به‌طور مشخص زنان و مسائل آنان را مورد توجه قرار داده است. محور اصلی برنامه در حوزه زنان ماده ۱۵۸ است که در آن به نیازهای مختلف زنان تاکید شده است. همچنین مرکز امور مشارکت زنان به‌صورت رسمی متولی برگزاری طرح‌های لازم برای افزایش فرصت‌های اشتغال زنان و ارتقا آنان با مشارکت سایر دستگاه‌های اجرایی برای ارایه به هیأت وزیران شد. امکان استفاده از تسهیلات برای افراد حقوقی و حقیقی در جهت ایجاد فرصت‌های شغلی برای زنان بیکار سرپرست خانوار در کنار سایر افراد جویای کار نیز مورد توجه برنامه‌ریزان قرار گرفت. این برنامه از توجه به تامین رفاه و خدمات اجتماعی و بهداشت زنان غافل ماند.

جدول ۵. حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه سوم توسعه کشور (۱۳۸۰-۱۳۸۴)

سیاست‌های اجرایی		اهداف کیفی	متغیرها
راه‌کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی/تبصره‌ها		
الف- با بهره‌گیری از اصول و مبانی اسلامی و با در نظر گرفتن تحولات آینده جامعه، نیازهای آموزشی و فرهنگی و ورزشی خاص زنان را شناسایی کرده و طرح‌های مناسب را برحسب مورد از طریق دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط تهیه و برای تصویب به مراجع مربوط پیشنهاد کند.	ماده ۱۵۸	زمینه‌سازی برای ایفای نقش مناسب زنان در توسعه کشور و تقویت نهاد خانواده	آموزش
- نظام بانکی کشور موظف است در طول سال‌های برنامه سوم به نحوی برنامه‌ریزی و اقدام نماید که همواره پس از کسر ذخائر قانونی و احتیاطی سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز که حداکثر از ۲۰ درصد آن تجاوز نمی‌کند حداقل ۷۰ درصد بقیه را به‌صورت تسهیلات در اختیار اشخاص حقیقی و حقوقی غیردولتی به‌منظور ایجاد فرصت‌های جدید شغلی قرار دهد. این تسهیلات به صورت وام بدون بهره بوده و کارمزد آن را شورای پول و اعتبار معین می‌کند. بیکاران جویای کار و اشخاص حقوقی ساکن در روستاها و شهرهای کوچک و یا ایجادکنندگان فرصت‌های جدید شغلی در روستاها و شهرهای کوچک و زنان بیکار سرپرست خانوار و همچنین حرفه‌آموختگان فنی و حرفه‌ای دولتی و غیردولتی از اولویت برخوردارند.	ماده ۵۶	تحقق سیاست‌های اشتغال	اشتغال
مرکز امور مشارکت زنان ریاست جمهوری موظف است ضمن انجام مطالعات لازم با همکاری دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط	ماده ۱۵۸	زمینه‌سازی برای ایفای نقش مناسب	

اقدامات ذیل را به عمل آورد: ب- طرح‌های لازم برای افزایش فرصت‌های اشتغال زنان و ارتقاء شغلی آنان در چارچوب تمهیدات پیش‌بینی‌شده در این قانون و متضمن اصلاحات ضروری در اموراداری و حقوقی را تهیه و به منظور تصویب به هیئت وزیران ارایه کند.		زنان در توسعه کشور و تقویت نهاد خانواده	
مرکز امور مشارکت زنان ریاست جمهوری موظف است ضمن انجام مطالعات لازم با همکاری دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط اقدامات ذیل را به عمل آورد: د- برای بهره‌گیری از خدمات مختلف اجتماعی زنان در زمینه‌های مالی، حقوقی، مشاوره‌ای، آموزشی و ورزشی، طرح‌های لازم با اولویت قابل شدن برای زنان خودسرپرست و بی‌سرپرست مناطق توسعه‌نیافته یا کمتر توسعه‌یافته و گروه‌های محروم جامعه در زمینه حمایت از تشکیل سازمان‌های غیردولتی، تهیه و برحسب مورد به دستگاه‌های اجرایی یا دولت منعکس کند تا پس از تصویب از طریق دستگاه‌های ذی‌ربط اجرا شوند.	ماده ۱۵۸	زمینه‌سازی برای ایفای نقش مناسب زنان در توسعه کشور و تقویت نهاد خانواده	تامین رفاه و خدمات اجتماعی
الف- بایسته‌گیری از اصول و مبانی اسلامی و با در نظر گرفتن تحولات آینده جامعه، نیازهای آموزشی و فرهنگی و ورزشی خاص زنان را شناسایی کرده و طرح‌های مناسب را برحسب مورد از طریق دستگاه‌های اجرایی ذی‌ربط تهیه و برای تصویب به مراجع مربوط پیشنهاد کند.	ماده ۱۵۸	زمینه‌سازی برای ایفای نقش مناسب زنان در توسعه کشور و تقویت نهاد خانواده	
شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان وظایف زیر را به عهده دارد: ن- پیشنهاد برنامه‌های توسعه مشارکت زنان و جوانان به‌ویژه بسیجیان در فعالیتهای اقتصادی.	ماده ۷۱	توسعه	مشارکت

(منبع یافته‌های پژوهش)

۴.۴ حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه چهارم توسعه کشور (۱۳۸۵-۱۳۸۹)

برنامه چهارم توسعه کشور، بر اشتغال زنان، با تاکید بر برقراری دوره‌های آموزشی ضمن خدمت متناسب با مشاغل مورد تصدی زنان به‌منظور افزایش سطح کارایی و ارتقای مهارت‌های شغلی آنان توجه داشته‌است. این برنامه در ماده کلیدی خود (ماده ۱۱۱) باهدف تقویت نقش زنان در جامعه، تقویت مهارت‌های زنان متناسب با نیازهای جامعه و تحولات فن‌آوری، شناسایی و افزایش ساختارهای سرمایه‌گذاری در فرصت‌های اشتغال‌زا، توجه به ترکیب جنسیتی عرضه نیروی کار، ارتقای کیفیت زندگی زنان و نیز افزایش باورهای عمومی نسبت به شایستگی آنان را در نظر گرفت. در این برنامه ابعاد بهداشت عمومی زنان و تامین رفاه و خدمات اجتماعی آنان مطرح شده‌است اما مشارکت زنان مورد توجه برنامه‌ریزان قرار نگرفت.

جدول ۶ حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه چهارم توسعه کشور (۱۳۸۰-۱۳۸۴)

متغیرها	اهداف کیفی	سیاست‌های اجرایی	
		عنوان فصل و شماره ماده قانونی / تبصره‌ها	راه کارهای اجرایی
آموزش	ارتقا مهارت‌های شغلی	ماده ۵۴	الف-دستگاه‌های اجرایی موظفند درصدی از اعتبارات هزینه‌های خود را برای طراحی و اجرای دوره های آموزشی ضمن خدمت کارکنان خود(خارج از نظام آموزش عالی رسمی کشور) در برنامه آموزش کارکنان دولت پیش‌بینی و در موارد زیر هزینه کنند: ۱- دوره‌های آموزشی ضمن خدمت متناسب با مشاغل مورد تصدی کارکنان به‌منظور افزایش سطح کارایی و ارتقای مهارت‌های شغلی آنان(به‌خصوص برای زنان) به‌ویژه از طریق آموزش‌های کوتاه مدت.
		ماده ۵۲	دولت موظف است، به‌منظور تضمین دسترسی به فرصت‌های برابر آموزشی به‌ویژه در مناطق کمتر توسعه‌یافته، گسترش دانش، مهارت و ارتقای بهره‌وری سرمایه‌های انسانی به‌ویژه برای دختران و توسعه کمی و کیفی آموزش عمومی، آن دسته از اقدام‌هایی که جنبه قانون‌گذاری ندارد را به انجام برساند.
اشتغال	تقویت نقش زنان در جامعه، توسعه فرصت‌ها و گسترش سطح مشارکت آن‌ها در کشور	ماده ۱۰۱	دولت موظف است برنامه ملی توسعه کار شایسته را به‌عنوان گفتمان جدید عرصه کار و توسعه، براساس راهبرد که متضمن عزت نفس، برابری فرصت‌ها، آزادی و امنیت نیروی کار، همراه با صیانت لازم باشد و مشتمل بر محورهای ذیل تهیه و تا پایان سال اول برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران تقدیم مجلس شورای اسلامی بنماید: الف-حقوق بنیادین کار(آزادی انجمن‌ها و حمایت از حق تشکیل‌های مدنی روابط کار، حق سازمان‌دهی و مذاکره دسته‌جمعی، تساوی مردها برای زن و مرد در مقابل کار هم ارزش، منع تبعیض در اشتغال و حرفه، رعایت حداقل سن کار، ممنوعیت کار کودک، رعایت حداقل مزد متناسب با حداقل معیشت).
	تقویت نقش زنان در جامعه، توسعه فرصت‌ها و گسترش سطح مشارکت آن‌ها در کشور	ماده ۱۰۱	دولت موظف است برنامه ملی توسعه کار شایسته را به‌عنوان گفتمان جدید عرصه کار و توسعه، براساس راهبرد که متضمن عزت نفس، برابری فرصت‌ها، آزادی و امنیت نیروی کار، همراه با صیانت لازم باشد و مشتمل بر محورهای ذیل تهیه و تا پایان سال اول برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران تقدیم مجلس شورای اسلامی بنماید:ج-گسترش حمایت‌های

اجتماعی (تأمین اجتماعی، بیمه بیکاری، ایجاد، توسعه و تقویت سازوکارهای جبرانی، حمایت‌های اجتماعی از شاغلین بازار کار غیر رسمی، توانبخشی معلولین و برابری فرصت‌ها برای زنان و مردان و توانمندسازی زنان از طریق دستیابی به فرصت‌های شغلی مناسب).			
ه- تدوین و تصویب طرح جامع توانمندسازی و حمایت از حقوق زنان، در ابعاد حقوقی، اجتماعی، اقتصادی و اجرای آن در مراجع ذی‌ربط.	ماده ۹۸	توانمندسازی	
الف) توانمندسازی جوانان، زنان، فارغ‌التحصیلان و سایر افراد جویای کار، در راستای برقراری تعاملات اجتماعی لازم جهت شکل‌گیری فعالیت واحدهای تعاونی.	ماده ۱۰۲	توانمندسازی	
دولت موظف است باهدف تقویت نقش زنان در جامعه، توسعه فرصت‌ها و گسترش سطح مشارکت آن‌ها در کشور، اقدام‌های ذیل را معمول دارد: الف) تدوین، تصویب و اجرای برنامه جامع توسعه مشارکت زنان مشتمل بر بازنگری قوانین و مقررات، به‌ویژه قانون مدنی، تقویت مهارت‌های زنان متناسب با نیازهای جامعه و تحولات فن‌آوری، شناسایی و افزایش ساختارهای سرمایه‌گذاری در فرصت‌های اشتغال‌زا، توجه به ترکیب جنسیتی عرضه نیروی کار، ارتقای کیفیت زندگی زنان و نیز افزایش باورهای عمومی نسبت به شایستگی آنان.	ماده ۱۱۱	تقویت نقش زنان در جامعه، توسعه فرصت‌ها و گسترش سطح مشارکت آن‌ها در کشور	
دولت مکلف است با توجه به استقرار سازمانی نظام جامع تأمین اجتماعی در برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران؛ پوشش جمعیتی، خدمات و حمایت‌های مالی مورد نظر در اصل ۲۹ قانون اساسی ایران: ج- تأمین بیمه خاص (در قالب فعالیت‌های حمایتی) برای حمایت از زنان سرپرست خانوار و افراد بی‌سرپرست با اولویت کودکان بی‌سرپرست.	ماده ۹۶	استقرار سازمانی نظام جامع تأمین اجتماعی	
دولت موظف است باهدف تقویت نقش زنان در جامعه، توسعه فرصت‌ها و گسترش سطح مشارکت آن‌ها در کشور، اقدام‌های ذیل را معمول دارد: ح) انجام اقدامات لازم از جمله تهیه برنامه‌های پیشگیرانه و تمهیدات قانونی و حقوقی به‌منظور رفع خشونت علیه زنان.	ماده ۱۱۱	تقویت نقش زنان در جامعه، توسعه فرصت‌ها و گسترش سطح مشارکت آن‌ها در کشور	بهداشت
ل- افزایش مستمری ماهیانه خانواده‌های نیازمند و بی‌سرپرست و زنان سرپرست خانواده تحت پوشش دستگاه‌های حمایتی بر مبنای چهل درصد حداقل حقوق و دستمزد در سال اول برنامه.	ماده ۹۷	پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی	تأمین رفاه و خدمات اجتماعی
تدوین و تصویب طرح جامع توانمندسازی و حمایت از حقوق زنان، در ابعاد حقوقی، اجتماعی،	ماده ۹۸		

	اقتصادی و اجرای آن در مراجع ذیربط.	
ماده ۱۰۰	تأمین آزادی و امنیت لازم برای رشد شکل‌های اجتماعی در زمینه صیانت از حقوق کودکان و زنان.	
ماده ۱۰۱	دولت موظف است برنامه ملی توسعه کار شایسته را به‌عنوان گفتمان جدید عرصه کار و توسعه، براساس راهبرد که متضمن عزت نفس، برابری فرصت‌ها، آزادی و امنیت نیروی کار، همراه با صیانت لازم باشد و مشتمل بر محورهای ذیل تهیه و تا پایان سال اول برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران تقدیم مجلس شورای اسلامی بنماید. ج- گسترش حمایت‌های اجتماعی (تأمین اجتماعی، بیمه بیکاری، ایجاد، توسعه و تقویت سازوکارهای جبرانی، حمایت‌های اجتماعی از شاغلین بازار کار غیررسمی، توانبخشی معلولین و برابری فرصت‌ها برای زنان و مردان و توانمندسازی زنان از طریق دستیابی به فرصت‌های شغلی مناسب).	
ماده ۱۱۱	دولت موظف است باهدف تقویت نقش زنان در جامعه، توسعه فرصت‌ها و گسترش سطح مشارکت آن‌ها در کشور، اقدام‌های ذیل را معمول دارد: انجام اقدام‌های لازم ازجمله تهیه برنامه‌های پیشگیرانه و تمهیدات قانونی و حقوقی، به‌منظور رفع خشونت علیه زنان.	تقویت نقش زنان در جامعه، توسعه فرصت‌ها و گسترش سطح مشارکت آن‌ها در کشور
ماده ۱۱۷	الف: ۱-سوزارخانه‌های آموزش و پرورش، علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی موظف‌اند، براساس سند موضوع بند ۱۴ فوق، برنامه جامع ارتقای ورزش مدارس، هماهنگی و انسجام و رشد و ارتقای ورزش دانشجویی، توسعه اماکن و فضاهای ورزشی سرپوشیده (بالولویت دختران) و روباز، افزایش ساعات درس تربیت‌بدنی، ایجاد باشگاه‌های ورزشی و تربیت نیروهای انسانی مورد نیاز بخش تربیت‌بدنی حسب مورد را تنظیم و پس از تصویب هیئت وزیران اجرا نمایند. ضمناً سازمان تربیت‌بدنی موظف است با استفاده از خدمات کارشناسان و متخصصان عالی داخلی و عنداللزوم خارجی در مراکز ستادی، اجرایی و پشتیبانی برنامه‌های خود را براساس سند موضوع بند (۱) فوق به اجرا درآورد.	به‌منظور اصلاح ساختار تربیت‌بدنی، ترویج فرهنگ ورزش، ...

(منبع یافته‌های پژوهش)

۵.۴ حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه پنجم توسعه کشور (۱۳۹۴-۱۳۹۰)

ویژگی اصلی برنامه پنجم توسعه تاکید بر خانواده و امنیت زنان است. هدف این برنامه تقویت نهاد خانواده و تحکیم بنیان آن و جایگاه زنان در عرصه‌های اجتماعی و استیفا حقوق شرعی و قانونی آنان بوده است. ماده کلیدی این برنامه در حوزه زنان، ماده ۲۳۰ است که تدوین و تصویب «برنامه توسعه امور زنان و خانواده» برای اولین بار در این برنامه مورد توجه قرار گرفت. این برنامه از منظر برنامه‌ریزان، بایستی مشتمل بر محورهای تحکیم بنیان خانواده و بازنگری قوانین و مقررات مربوطه، پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، توسعه و سامان‌دهی امور اقتصادی-معیشتی با اولویت ساماندهی مشاغل خانگی برای زنان سرپرست خانوار و زنان بدسرپرست، تأمین اجتماعی، اوقات فراغت، پژوهش، گسترش فرهنگ عفاف و حجاب، ارتقاء سلامت، توسعه توانایی‌های سازمان‌های مردم‌نهاد، ارتقاء توانمندی‌های زنان مدیر و نخبه، توسعه تعاملات بین‌المللی، تعمیق باورهای دینی و اصلاح ساختار اداری تشکیلاتی زنان و خانواده باشد. در بعد بهداشت عمومی مناسب، سلامت و بیمه زنان، تأمین حق‌سرانه بیمه اجتماعی زنان سرپرست خانوار نیازمند، افراد بی‌سرپرست و معلولین نیازمند در طول سال‌های اجرای برنامه مورد توجه قرار گرفته‌است. در این برنامه تمامی ابعاد حقوق شهروندی اجتماعی زنان مورد توجه قانون‌گذار قرار گرفت.

تحلیل محتوایی حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه‌های ۱۶۱

جدول ۷. حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه پنجم توسعه کشور (۱۳۹۰-۱۳۹۴)

متغیرها	اهداف کیفی	سیاست‌های اجرایی	
		عنوان فصل و شماره ماده قانونی / تبصره‌ها	راه‌کارهای اجرایی
آموزش	تحول بنیادین در آموزش عالی	ماده ۱۵	ماده ۱۵- به‌منظور تحول بنیادین در آموزش عالی به‌ویژه در رشته‌های علوم انسانی، تحقق جنبش نرم‌افزاری و تعمیق مبانی اعتقادی، ارزش‌های اسلامی و اخلاق حرفه‌ای و باهدف ارتقاء کیفی در حوزه دانش و تربیت اسلامی، وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مکلفند اقدامات زیر را انجام دهند: ب - تدوین و ارتقاء شاخص‌های کیفی به‌خصوص در رشته‌های علوم انسانی به‌ویژه در رشته‌های علوم قرآن و عترت و مطالعات میان رشته‌ای با بهره‌گیری از امکانات و توانمندی‌های حوزه‌های علمیه و تأمین آموزش‌های مورد نیاز متناسب با نقش دختران و پسران.
اشتغال	تقویت نهاد خانواده و جایگاه زنان در عرصه‌های اجتماعی و استیفاء حقوق شرعی و قانونی بانوان در همه زمینه‌ها تدوین و تصویب «برنامه جامع توسعه امور زنان» خانواده مشتمل بر محورهای تحکیم بنیان خانواده، بازنگری قوانین مقررات مربوطه، پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، توسعه و ساماندهی امور اقتصادی-معیشتی بااولویت ساماندهی مشاغل خانگی برای زنان سرپرست خانوار و زنان بدسرپرست، تأمین اجتماعی، اوقات فراغت، پژوهش، گسترش فرهنگ عفاف و حجاب، ارتقاء سلامت، توسعه توانایی‌های سازمان‌های مردم‌نهاد، ارتقاء توانمندی‌های زنان مدیر و نخبه، توسعه تعاملات بین‌المللی، تعمیق باورهای دینی و اصلاح ساختار اداری تشکیلاتی زنان و خانواده اقدام قانونی نماید.	ماده ۲۳۰	دولت با همکاری سازمان‌ها و دستگاه‌های ذی‌ربط ازجمله مرکز امور زنان و خانواده باهدف تقویت نهاد خانواده و جایگاه زنان در عرصه‌های اجتماعی و استیفاء حقوق شرعی و قانونی بانوان در همه زمینه‌ها تدوین و تصویب «برنامه جامع توسعه امور زنان» خانواده مشتمل بر محورهای تحکیم بنیان خانواده، بازنگری قوانین مقررات مربوطه، پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، توسعه و ساماندهی امور اقتصادی-معیشتی بااولویت ساماندهی مشاغل خانگی برای زنان سرپرست خانوار و زنان بدسرپرست، تأمین اجتماعی، اوقات فراغت، پژوهش، گسترش فرهنگ عفاف و حجاب، ارتقاء سلامت، توسعه توانایی‌های سازمان‌های مردم‌نهاد، ارتقاء توانمندی‌های زنان مدیر و نخبه، توسعه تعاملات بین‌المللی، تعمیق باورهای دینی و اصلاح ساختار اداری تشکیلاتی زنان و خانواده اقدام قانونی نماید.
تأمین رفاه و خدمات اجتماعی	توانمندسازی زنان	ماده ۳۹	به‌منظور توانمندسازی افراد و گروه‌های نیازمند به‌ویژه زنان سرپرست خانوار و معلولان نیازمند با تأکید بر برنامه‌های اجتماع‌محور و خانواده‌محور، با استفاده از منابع بودجه عمومی دولت و کمک‌های مردمی اقدامات زیر توسط دولت انجام می‌شود: ج- تأمین حق سرانه بیمه اجتماعی زنان سرپرست خانوار نیازمند، افراد بی‌سرپرست و معلولین نیازمند در طول سال‌های اجرای برنامه.
	تأمین امنیت زنان	ماده ۲۲۷	دولت نسبت به تهیه و تدوین «سند ملی امنیت بانوان و کودکان در روابط اجتماعی» با مشارکت و برنامه‌ریزی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، قوه قضاییه، سازمان بهزیستی کشور، شهرداری، وزارت کشور، شورای عالی استان‌ها، مرکز امور زنان و خانواده ریاست جمهوری، وزارتخانه‌های بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و کار و امور اجتماعی توسط دولت در طول سال‌های برنامه اقدام قانونی به‌عمل آورد.

<p>ماده ۲۳۰</p>	<p>تقویت نهاد خانواده و جایگاه زنان در عرصه‌های اجتماعی و استیفاء حقوق شرعی و قانونی آنان</p>	
<p>ماده ۲۳۰</p>	<p>تقویت نهاد خانواده و جایگاه زنان در عرصه‌های اجتماعی و استیفاء حقوق شرعی و قانونی آنان</p>	<p>بهداشت</p>
<p>ماده ۱۹۶</p>	<p>به‌منظور تقویت کمی و کیفی بسیج مستضعفان و حضور بیشتر نیروهای مردمی در صحنه‌های امنیت و دفاع از کشور...</p>	<p>مشارکت</p>

منبع یافته‌های پژوهش

۶.۴ حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه ششم توسعه کشور (۱۳۹۶-۱۴۰۰)

در برنامه ششم توسعه، همانند برنامه پنجم باهدف تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و استیفای حقوق شرعی و قانونی آنان بر سازمان‌دهی و تقویت جایگاه سازمانی امور زنان و خانواده تاکید شده‌است. ماده ۲ این برنامه به مسایل محوری آن اشاره دارد که دولت موظف است طرح‌های (پروژه‌های) مرتبط با آن‌ها و همچنین مصوبات ستاد فرماندهی اقتصاد مقاومتی را صرفاً در این حوزه‌ها در بودجه سالانه اعمال کند. در بند (ت) این ماده به موضوع زنان سرپرست خانوار اشاره شده‌است. همچنین باهدف رعایت سیاست‌های کلی جمعیت، سلامت مادر و کودک و ارتقای شاخص‌های نسبت مرگ مادر و نوزادان نیز مورد توجه سیاست‌گذار قرار گرفته‌است. در این برنامه دو بعد از ابعاد حقوق شهروندی اجتماعی زنان یعنی آموزش و نیز مشارکت در فعالیت‌های مختلف به‌صورت صریح مطرح نشده‌است.

جدول ۸. حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه ششم توسعه کشور (۱۳۹۶-۱۴۰۰)

سیاست‌های اجرایی		اهداف کیفی	متغیرها
راه کارهای اجرایی	عنوان فصل و شماره ماده قانونی / تبصره‌ها		
موضوعات زیر مسائل محوری برنامه است. دولت موظف است طرح‌های (پروژه‌های) مرتبط با آن‌ها و همچنین مصوبات ستاد فرماندهی اقتصاد مقاومتی صرفاً در حوزه‌های ذیل‌الذکر را در بودجه سالانه اعمال نماید: ت- موضوعات خاص کلان فرابخشی در مورد بهبود محیط کسب و کار، اشتغال، فضای مجازی، بهره‌وری تأمین منابع مالی برای اقتصاد کشور، نظام عادلانه پرداخت و رفع تبعیض، توانمندسازی محرومان و فقرا (با اولویت زنان سرپرست خانوار)، بیمه‌های اجتماعی و سامان‌دهی و پایداری صندوق‌های بیمه‌ای و بازنشستگی و پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی و اجرای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، فرهنگ عمومی و سبک زندگی ایرانی-اسلامی.	ماده ۲	توانمندسازی زنان	اشتغال
ت- حمایت از زنان سرپرست خانوار تهیه و اجرای کامل طرح جامع توانمندسازی زنان سرپرست خانوار طبق قوانین و مصوبات شورای اجتماعی تا پایان اجرای قانون برنامه توسط ریاست جمهوری (معاونت امور زنان و خانواده) با همکاری وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی و سایر نهادهای ذی‌ربط و تأیید برنامه مذکور در هیأت وزیران و تصویب در مجلس شورای اسلامی و نظارت بر اجرایی شدن آن.	ماده ۸۰	توانمندسازی زنان	
دولت مکلف است با رعایت سیاست‌های کلی جمعیت،	ماده ۷۶	رعایت	بهداشت

سلامت مادر و کودک و ارتقای شاخص‌های نسبت مرگ مادر و نوزادان را براساس جدول ابلاغی تأمین کند.		سیاست‌های کلی جمعیت، سلامت مادر و کودک	عمومی
د- حمایت و توسعه بیمه سلامت در بیمه پایه و تکمیلی برای مادران در کلیه مراحل دوران بارداری تا پایان دوران شیرخوارگی.	ماده ۱۰۲	تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و استیفای حقوق شرعی و قانونی آنان	
ماده ۱۰۱ کلیه دستگاه‌های اجرائی موظفند به منظور تحقق اهداف مندرج در اصول ۱۰، ۲۰ و ۲۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اهداف سند چشم‌انداز بیست ساله و سیاست‌های کلی برنامه ششم و سیاست‌های کلی خانواده مبنی بر «تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و استیفای حقوق شرعی و قانونی زنان در همه عرصه‌ها و توجه ویژه به نقش سازنده آنان» و نیز به منظور بهره‌مندی جامعه از سرمایه انسانی زنان در فرآیند توسعه پایدار و متوازن، با سازمان‌دهی و تقویت جایگاه سازمانی امور زنان و خانواده در دستگاه، نسبت به اعمال رویکرد عدالت جنسیتی بر مبنای اصول اسلامی در سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌های خود و ارزیابی آثار و تصمیمات براساس شاخص‌های ابلاغی ستاد ملی زن و خانواده شورای عالی انقلاب فرهنگی اقدام نمایند.	ماده ۱۰۱	تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و استیفای حقوق شرعی و قانونی زنان	تأمین و رفاه اجتماعی
ب- وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی مکلف است در راستای سیاست‌های تحکیم خانواده ظرف شش ماه از تاریخ الزمان اجرا شدن این قانون بررسی و طرح الزام برای ایجاد بیمه اجتماعی زنان خانه‌دار حداقل دارای سه فرزند را فراهم و جهت تصمیم‌گیری قانونی ارائه نماید.	ماده ۱۰۳	تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن و استیفای حقوق شرعی و قانونی آنان	

منبع یافته‌های پژوهش

در ادامه به منظور دستیابی به اهداف پژوهش، توزیع فراوانی هر یک از ابعاد حقوق اجتماعی شهروندی زنان در برنامه‌های شش‌گانه توسعه کشور مورد تحلیل قرار گرفته است (جدول ۹). در یک نگاه به توزیع فراوانی در بین ابعاد حقوق اجتماعی زنان در مستندات برنامه‌های شش‌گانه توسعه می‌توان به این نتیجه رسید که در بین مستندات بیشترین فراوانی‌ها متعلق به بعد تأمین رفاه و خدمات اجتماعی و کمترین فراوانی نیز متعلق به مشارکت در فعالیت‌های مختلف بوده است.

تحلیل محتوایی حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه‌های ... ۱۶۵

جدول ۹. توزیع فراوانی و درصد مؤلفه‌های حقوق شهروندی اجتماعی زنان در هریک از برنامه‌های شش‌گانه توسعه کشور

درصد	مجموع فراوانی در هر گویه	سیاست‌های اجرایی		اهداف کیفی فراوانی	متغیرها/ گویه‌ها	برنامه
		راه کارهای اجرایی	ماده قانونی/ تبصره			
		فراوانی	فراوانی			
۷۶۰	۳	۳	۰	۰	آموزش	اول
	۱	۱	۰	۰	اشتغال	
	۱	۱	۰	۰	بهداشت	
	۰	۰	۰	۰	تامین رفاه و خدمات اجتماعی	
	۲	۲	۰	۰	مشارکت	
۷		جمع کل فراوانی				
۴۳۴	۰	۰	۰	۰	آموزش	دوم
	۰	۰	۰	۰	اشتغال	
	۱	۱	۰	۰	بهداشت	
	۲	۲	۰	۰	تامین رفاه و خدمات اجتماعی	
	۱	۱	۰	۰	مشارکت	
۴		جمع کل فراوانی				
۱۴۱۳	۳	۱	۱	۱	آموزش	سوم
	۵	۲	۲	۱	اشتغال	
	۰	۰	۰	۰	بهداشت	
	۴	۲	۱	۱	تامین رفاه و خدمات اجتماعی	
	۱	۱	۰	۰	مشارکت	
۱۳		جمع کل فراوانی				
۳۴۷۸	۳	۲	۱	۰	آموزش	چهارم
	۱۱	۵	۵	۱	اشتغال	
	۵	۲	۲	۱	بهداشت	
	۱۳	۶	۶	۱	تامین رفاه و خدمات اجتماعی	
	۰	۰	۰	۰	مشارکت	
۳۲		جمع کل فراوانی				
۲۰۶۵	۲	۱	۱	۰	آموزش	پنجم
	۳	۱	۱	۱	اشتغال	
	۳	۱	۱	۱	بهداشت	

	۱۰	۳	۴	۳	تامین رفاه و خدمات اجتماعی	
	۱	۱	۰	۰	مشارکت	
	۱۹		جمع کل فراوانی			
۱۸.۷۴	۰	۰	۰	۰	آموزش	ششم
	۴	۲	۲	۰	اشتغال	
	۶	۲	۲	۲	بهداشت	
	۷	۳	۲	۲	تامین رفاه و خدمات اجتماعی	
	۰	۰	۰	۰	مشارکت	
	۱۷		جمع کل فراوانی			
۱۰۰	۹۲		جمع کل فراوانی در تمامی برنامه‌ها			

همچنین براساس یافته‌های پژوهش (جدول ۹)، توزیع فراوانی و درصد مؤلفه‌های حقوق شهروندی اجتماعی زنان در هریک از برنامه‌های شش‌گانه توسعه کشور حاکی از آن است که این حقوق از برنامه اول تا ششم به لحاظ فراوانی اهداف و سیاست‌های اجرایی بانوساناتی از یک روند نسبتاً افزایشی برخوردار است. بیشترین فراوانی مربوط به برنامه چهارم (۳۲) و کمترین مربوط به برنامه دوم (۴) است.

جدول ۱۰. توزیع فراوانی، درصد و متوسط ابعاد حقوق شهروندی اجتماعی زنان از اسناد برنامه‌های شش‌گانه توسعه کشور

میانگین کل اهداف کیفی و سیاست‌های اجرایی برای هر متغیر	سیاست‌های اجرایی				اهداف کیفی		متغیرها / گویه‌ها	مجموع برنامه‌های اول تا ششم
	راه کارهای اجرایی		ماده قانونی / تبصره		درصد	فراوانی		
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی				
۳	۱۱.۶	۵	۹.۶	۳	۶۶	۱	آموزش	
۸	۲۵.۵	۱۱	۳۲.۲	۱۰	۲۰	۳	اشتغال	
۵	۱۳.۹	۶	۱۶.۱	۵	۲۶.۶	۴	بهداشت	
۱۲	۳۷.۲	۱۶	۴۱.۹	۱۳	۴۶.۶	۷	تامین رفاه و خدمات اجتماعی	
۱.۵	۱۱.۶	۵	۰	۰	۰	۰	مشارکت	
۵.۴	۱۰۰	۴۳	۱۰۰	۳۱	۱۰۰	۱۵	کل	

برابر یافته‌های جدول شاخص‌ها در کل برنامه‌ها با میانگین ۵.۴ همراه بوده که در این میان آموزش، بهداشت عمومی و حق مشارکت در فعالیت‌های مختلف پایین‌تر از میانگین کل و اشتغال زنان و تامین رفاه و خدمات اجتماعی بالاتر از میانگین کل بوده است. این بدان معنی است که در برنامه‌ها اولویت اقتصادی و رفاه بیش از الویت اجتماعی (مشارکت، بهداشت و آموزش) مد نظر بوده است و برنامه براساس چارچوب توسعه پایدار به صورت هم‌زمان و هم‌وزن نبوده است.

۵. نتیجه‌گیری

باتوجه بر آنچه آمد، واکاوی محتوایی شش برنامه درخصوص مؤلفه‌های حقوق شهروندی اجتماعی زنان می‌توان گفت که توجه به این مقوله چه به صورت مستقیم و یا غیرمستقیم در برنامه‌ها (به صورت نوسانی) وجود دارد و از برنامه اول تا ششم به لحاظ فراوانی اهداف و سیاست‌های اجرایی از یک روند افزایشی نوسانی برخوردار است، ولی در برنامه‌ها اولویت اقتصادی و رفاه بیش از الویت اجتماعی (آموزش، بهداشت و مشارکت) مد نظر بوده و برنامه براساس چارچوب توسعه پایدار به صورت هم‌زمان و هم‌وزن نبوده است. ولی از کاستی‌های ساختاری به لحاظ ایده، توسعه پایدار و برنامه‌ریزی برخوردار است (جدول ۱۰). در این راستا، مؤلفه‌های حقوق شهروندی اجتماعی زنان به لحاظ پراکندگی و توزیع آن‌ها در اهداف کیفی و سیاست‌های اجرایی از اسناد برنامه‌های شش‌گانه توسعه کشور که از نوساناتی برخوردار است که قاعده‌مندی و افزایش‌دهندگی کیفی حقوق شهروندی در برنامه‌ها را با کاستی همراه کرده است. این در حالی است که امروزه حق برخورداری از توسعه‌یافتگی در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، کالبدی/زیست‌محیطی به‌طور هم‌زمان و هم‌وزن (رویکرد کل‌گرا، یک‌پارچه و همه‌جانبه) حق غیرقابل انکار همه شهروندان به‌ویژه گروه هدف این پژوهش یعنی زنان است.

افزون بر این مقایسه تطبیقی نتایج پژوهش حاضر با کنوانسیون رفع تبعیض علیه زنان، میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی نشان می‌دهد که در حوزه ابعاد اجتماعی شهروندی زنان در ایران حق برخورداری از آموزش و پرورش با کیفیت (مدرسه، و مانند آن) در اهداف و سیاست‌های چهار برنامه از شش برنامه (به‌جز برنامه دوم و ششم) مورد توجه قرار گرفته است. در این ارتباط می‌توان در اسناد بین‌المللی به بند ۱ و ۲ ماده ۱۳ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی

اشاره کرد که به صورت کلی آموزش را برای همه افراد بدون هیچ تبعیضی مورد تاکید قرار داده است و ماده ۱۰ و بند ت ماده ۱۴ کنوانسیون رفع هرگونه اشکال تبعیض علیه زنان دولت های عضو این کنوانسیون را ملزم کرده است تا تمام اقدامات لازم برای رفع هرگونه تبعیض علیه زنان و تضمین حقوق آنان در این زمینه اتخاذ کنند. در این راستا استراتژی اول از راهبرد سوم در پروژه اهداف توسعه هزاره، نیز بر آموزش زنان در قالب افزایش فرصت تحصیلات بالاتر از ابتدایی برای دختران و حذف فاصله بین زنان و مردان در تمام سطوح و توجه به تحصیلات ابتدایی و فراهم کردن زمینه برای همگان تاکید دارد.

در پنج برنامه از شش برنامه توسعه جمهوری اسلامی (به جز برنامه دوم) به اشتغال زنان در ایران توجه شده است. در این بعد از حقوق اجتماعی شهروندی زنان ماده ۳ و ۷ میثاق بین المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به صورت صریح به حق زنان و مردان در دسترسی به فرصت های مشارکت اقتصادی و بهره مندی از شغل و دستمزد مناسب پرداخته است. همچنین بند ۲۱ ماده ۱۱، ماده ۱۳ و بند ت ماده ۱۴ کنوانسیون رفع هرگونه اشکال تبعیض علیه زنان دولت های عضو خود را موظف کرده تا اطمینان دهند که بر مبنای تساوی مردان و زنان، حقوق یکسان برای زنان با مردان رعایت می شود. همچنین استراتژی پنجم از راهبرد سوم در پروژه اهداف توسعه هزاره اشتغال در قالب کاهش تبعیض در فعالیت های بازار با کاهش اتکای زنان به مشاغل غیررسمی و از بین بردن فاصله های جنسیتی در درآمد مورد تاکید قرار گرفته است.

در مورد بعد برخورداری از بهداشت عمومی، سلامت و مراقبت پزشکی حقوق شهروندی اجتماعی زنان، پنج برنامه به آن پرداخته است (به جز برنامه سوم). در مورد این بعد طبق کنوانسیون رفع هرگونه اشکال تبعیض علیه زنان ضمن برقراری تساوی در دستیابی به خدمات بهداشتی از جمله تنظیم خانواده و ارائه خدمات مناسب در ارتباط با بارداری، بستری شدن برای زایمان و دوران بعد از آن و در موارد لازم خدمات رایگان و تغذیه کافی دوران بارداری و شیردهی از جمله دیگر مصادیق الزامات دولت ها در این راستا به شمار می آید. در میثاق بین المللی حقوق اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی در مورد این بعد تاکید ویژه ای یافت نشد. اما در پروژه اهداف توسعه هزاره، توجه به این بعد در قالب تضمین سلامتی زنان در استراتژی دوم از راهبرد سوم مطرح شده است.

بعد برخورداری از تامین رفاه و خدمات اجتماعی حقوق شهروندی زنان در برنامه های دوم تا ششم توسعه مورد تاکید قرار گرفته است (به جز برنامه اول). در مورد این بعد در

کنوانسیون رفع هرگونه اشکال تبعیض علیه زنان بند ۱۳ و ۱۴ به ارائه خدمات اجتماعی از جمله خدمات تفریحی ورزشی، فرهنگی و اقتصادی اشاره شده است. اما در میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی به این بعد به صورت صریح اشاره‌ای نشده است.

حق مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی و فرهنگی و آموزشی در چهار برنامه از شش برنامه توسعه مورد توجه قرار گرفته است (به جز برنامه‌های چهارم و ششم). در بند ج ماده ۱۴ کنوانسیون رفع هرگونه اشکال تبعیض علیه زنان به حق مشارکت زنان در تمامی فعالیت‌ها توجه شده است. اما در میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی به این حق به صورت مشخص پرداخته نشده است.

توزیع متغیرهای حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه‌های شش ساله علی‌رغم تأکید قانون اساسی به صورت نظام‌مند و پیوسته و راهبردی مورد توجه قرار نگرفته است و این امر نشان‌دهنده آن است که برنامه‌ریزان به خوبی نتوانسته‌اند برش عملیاتی از قانون اساسی را با رهیافت حقوق شهروندی زنان در برنامه‌های میان مدت شش ساله تنظیم کنند. همچنین متغیرهای شهروندی در برنامه‌ها با پارادایم توسعه پایدار فاصله زیادی دارد و این امر حاکی از آن است که تفکر حاکم بر برنامه‌ها، تفکری همسوی کامل با توسعه پایدار به‌ویژه مشارکتی نیست. بنابراین پیشنهاد می‌شود که با توجه به قانون اساسی و وظایف حاکمیتی دولت‌ها در مورد حق شهروندی تمامی افراد با تابعیت ایرانی با کنار گذاشتن اندیشه توسعه کلاسیک و توجه به توسعه پایدار، از این پس، برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران به صورت پیوسته، یکپارچه و مشارکتی تدوین و عملیاتی کنند.

کتاب‌نامه

افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین، (۱۳۹۲). *تقدیر سیر اندیشه‌های علمی، سرمشق‌ها و نظریه‌های توسعه روستایی*، جزوه درسی مقطع دکتری، تهران: دانشگاه تربیت‌مدرس، دانشکده علوم انسانی، گروه جغرافیا.

افتخاری، عبدالرزاق‌کن‌الدین، دیانی، لیلا و افتخاری، احسان، (۱۳۹۵). *تحلیل محتوایی حقوق شهروندی روستایی در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران*، فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره بیستم، شماره ۲، صص ۱۹۰-۲۴۹.

پورعزت، علی اصغر؛ باغستانی برزکی، حوریه و نجاتی آجی‌بیشه، مصطفی، (۱۳۸۶). *الگوی منطقی منشور حقوق شهروندی بر پایه بررسی تطبیقی اسناد موجود*، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، سال هفتم، شماره ۲۶، صص ۱۳۱-۱۶۰.

پیری، مریم و قاسمی، ناصر، (۱۳۸۸). *بررسی حقوقی-قضایی چگونگی و نقش اعمال حقوق شهروندی در محیط زیست*، فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره یازدهم، شماره ۳، صص ۲۱۲-۲۰۵. رضائی قلعه، حمید، علی میلانی بناب، (۱۳۸۵). *بحشی در حقوق اجتماعی و اقتصاد استحقاق حق خدمات بهداشتی، سلامت و آموزش در کشورهای در حال توسعه*، فصلنامه پژوهش راهبرد، شماره ۴۲، مرکز تحقیقات استراتژیک، صص ۱۲۲-۱۳۳.

سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، (۱۳۶۸). *قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۶۸-۱۳۷۲)*، چاپ اول، تهران: سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور.

سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، (۱۳۷۵). *قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۴-۱۳۷۸)*، چاپ چهارم، تهران: سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور.

سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور، (۱۳۷۹). *قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۷۹-۱۳۸۳)*، تهران: سازمان برنامه‌ریزی و مدیریت کشور.

سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، (۱۳۸۵). *قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۱-۱۳۸۴)*، تهران.

سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، (۱۳۸۹). *قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴-۱۳۹۰)*، تهران.

سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، (۱۳۹۵). *قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۰-۱۳۹۶)*، تهران.

عظیمی، غلام‌رضا و شایسته‌مجد، عالییه، (۱۳۸۸). *مجله: جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران؛ تابستان شماره ۳*، صص ۹۳-۱۰۸.

محسنی، رضا علی، (۱۳۸۹). *ابعاد و تحلیل حقوق شهروندی؛ راهکارهایی برای تربیت و آموزش حقوق شهروندی*، فصلنامه مطالعات سیاسی، سال سوم، شماره ۱۰، صص ۱۱۷-۱۴۴.

مک نیل، پاتریک. (۱۳۷۸). *روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی*، ترجمه محسن ثلاثی. تهران: انتشارات آگاه.

معمد نژاد، کاظم و معظمی گودرزی، حبیب‌الله، (۱۳۸۹). *حقوق ارتباطی در جامعه اطلاعاتی*، فصلنامه پژوهشی ارتباطی، سال هفدهم، شماره ۳ (پیاپی ۶۳)، صص ۱۱-۳۸.

موسوی، سید یعقوب، (۱۳۸۰). *تحول حقوق شهروندی به سوی تأمین انتظام شهری*، فصلنامه دانش انتظامی، سال سوم، شماره ۴، انتشارات دانشگاه علوم انتظامی.

نوروزی، فیض‌الله و گل‌پرور، منا، (۱۳۸۹). *بررسی میزان احساس برخورداری زنان از حقوق شهروندی و عوامل موثر بر آن*، فصلنامه راهبرد، سال بیستم، شماره ۵۹، صص ۱۶۷-۱۹۰.

تحلیل محتوایی حقوق شهروندی اجتماعی زنان در برنامه‌های ... ۱۷۱

نوری، هادی و مسیب‌نیافخبی، صدیقه. (۱۳۹۶)، *حقوق شهروندی زنان در ایران بین دو انقلاب*، تهران
بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه.

- "International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. (1976).www.refworld.org.
- Barton, Carol. (2005). Women's movements and gender perspectives on the MDGs. In UNDP, *Civil Society Perspectives on the Millennium Development Goals*. UNDP, New York.
- Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW). Articles -GOV.UK". www.gov.uk. Archived from the original on 16 October 2017. Retrieved 16 October 2017.
- Cook- Matin, David. (2006). Soliers and wayward women: gendered citizenship and migration policy in Argentina, Italy and Spain since 1850, *citizenship studies* 2006, Vol 10, No5.
- International Covenant on Civil and Political Rights. (1966). Office of the United Nations High Commissioner of Human Rights.
- McClain, Linda C. and Joanna L. Grossman. (2009). *Gender Equality: Dimensions of Women's Equal Citizenship*, Cambridge University Press.
- O'Connor, Julia S. (2015). Gender, Class and Citizenship in the Comparative Analysis of Welfare State Regimes: Theoretical and Methodological Issues, *The British Journal of Sociology*, Vol. 44, No. 3 , pp. 501-518.
- UNESCO. (2014). *Global Citizenship Education Preparing learners for the challenges of the twenty-first century*.
- UNHABITAT. (2016). *Urban Thinkers Campus Partner Organizations, in a Nomadic World*, Mannheim, Germany.
- Marshall, T.H.(1964).Class, citizenship and Social Development. In B.S.
- Taylor-Gooby,Peter.(2009). *Reframing Social Citizenship*, Oxford University Press, New York.
- Evers, Adalbert & Guillemard, Anne-Marie.(2013). *Social Policy and Citizenship: The Changing Landscape*, Oxford Scholarship Online.
- Oliver, Dawn & Heater, Dereck. (1994). *The foundations of citizenship, Great Britain*, Harvester Wheatsheaf.